

ORTODOXIE, NAȚIUNE ȘI SOCIETATE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE. GRECII ȘI DREPTUL DE PĂMÂNTEAN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ȘTEFAN PETRESCU
(Doctorand, Universitatea din Atena)

Ortodoxie și societate

Anthony D. Smith, în noua sa carte despre formarea națiunilor, susține că modelul de națiune civic-republicană, impus de Revoluția franceză și răspândit treptat în Europa și în întreaga lume, răspunde idealului de autodeterminare a popoarelor și de consacrare a libertăților civile într-o societate eliberată de constrângeri sociale și religioase. Idealul antic de *res publica*, reformulat de individualismul liberal, devine „normă” în procesul democratizării societăților contemporane, astfel încât diferențele etnice, religioase și de alt tip tind a fi considerate secundare în raport cu ideea libertății și egalității tuturor cetățenilor în statul de drept¹.

În acest studiu vom arăta că „intelectualitatea” românească de la mijlocul secolului al XIX-lea, chiar dacă a optat pentru o formulă „etno-culturală” în definirea națiunii, a conștientizat faptul că modernizarea societății românești era condiționată de cultivarea sentimentului de solidarizare a cetățenilor în jurul valorilor republicane. Încă din primii ani ai Regulamentelor Organice (1831-1858), statul boieresc a încercat fără succes să câștige simpatia „intelectualilor”, adoptând un discurs favorabil modernizării instituționale și autonomiei față de Imperiul otoman. Într-o țară cu o îndelungată tradiție a luptei pentru putere dintre boierime și domnie, patriotismul „oficial” era axat în special pe dragostea față de patrie, pe respectul față de legea creștină, autorități și ierarhiile sociale. Într-o societate dominată de o oligarhie politică, oamenii de condiție modestă, indiferent de statutul

¹ Poziția „moderniștilor”, potrivit căroră națiunea este o invenție a secolului al XIX-lea, ridică semne de întrebare asupra naturii colectivităților premoderne, a căror coeziune socială nu poate fi explicată exclusiv în termeni dinastici sau religioși. Vezi Anthony D. Smith, *The Cultural Foundations of Nations, Hierarchy, Covenant, and Republic*, Blackwell Publishing, 2008, p. 186-187.

lor juridic erau excluși de la viața politică. Ei erau fie *supuși*, plătitori de dajdie, fie *sudiți*, adică scutiți de contribuții fiscale, sub protecția puterilor străine.

Apariția statului național, în contextul procesului de modernizare, constituie o piatră de hotar în destinul colectiv al ortodoxiei sud-est europene. Prin mecanismele specifice de integrare și omogenizare culturală, statele naționale vor opera o breșă în unitatea ortodoxiei balcanice punând în evidență diversitatea etnică a acesteia. Potrivit lui Paschalis M. Kitromilides, acest proces marchează sfârșitul „ecumenismului bizantin”, în forma conservată și transmisă până la începutul secolului al XIX-lea de Patriarhia ecumenică, așezămintele mănăstirești și domnitorii români. În același timp trebuie remarcat faptul că acest proces de transformare a identităților colective în societățile sud-estului european rămâne ancorat în modelul occidental, în pofida particularităților ce îl definesc².

Dreptul de pământean în Regulamentele Organice: „neamul boieresc”, „slujbașii” și „tagma negustorilor”

Religia creștină, rangul boieresc și marea proprietate funciară erau atribute ale „dritului de pământean” în regimul regulamentar³. Totuși, dacă mutațiile sociale la nivelul boierimii mici și mijlocii erau frecvente în societatea moldovalahă, nu același lucru se poate spune despre vârful ierarhiei sociale unde mobilitatea înregistra ritmuri mult mai lente⁴. Mica boierime și „burghezia”, în lupta lor pentru egalitate în drepturi cu protipendada, mizau pe erodarea capitalului social al acesteia. Dacă pentru boierimea măruntă știința de carte era principalul instrument în ascensiunea socială, burghezimea, aflată în plin avânt economic, miza în primul rând pe achiziția de moșii, simbol al puterii în România modernă până la primul război mondial.

² Vezi Paschalis M. Kitromilides, *An Orthodox Commonwealth. Symbol Legacies and Cultural Encounters in Southeastern Europe*, Ashgate & Variorum, 2007, p. XII, XIV.

³ Referitor la cristalizarea unui anumit *drit de pământean* trebuie semnalat codul lui Calimachi, în care era prevăzută o procedură severă de examinare și de acordare a *politiceștilor drituri* de către Divan. Regulamentele Organice vor întări și unifica legislația naturalizării în ambele principate. Vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 163. Despre cetățenie în România modernă, vezi Constantin Iordachi, *Citizenship and National Identity in Romania. A Historical Overview*, „Regio-Minorities, Politics, Society”, 1, 2002, p. 3-34.

⁴ Despre mutații în sânul boierimii, vezi Dan Berindei și Irina Gavrilă, *Mutații în sânul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale*, „Revista de Istorie”, 34, 1981, p. 2029-2046; Paul Cernovodeanu, *Mobility and Traditionalism: the Evolution of the Boyar Class in the Romanian Principalities in the 18th Century*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XXIV, 3, 1986, p. 249-257; Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (date statistice și observații istorice)*, București, Editura Academiei Române, 1995.

Ruinarea vechii boierimi și creșterea fără precedent a schimburilor comerciale și bancare în contextul internaționalizării navigației dunărene (1829) au facilitat și urgentat procesul de transformare și transfer al proprietății funciare. Străinii veniți în principate pentru o viață mai bună dispuneau de numerar pe care îl plasau în economia agrară, cea mai sigură investiție la vremea aceea. De exemplu, Vanghelie Zappa, stabilit în Țara Românească pe la începutul deceniului al patrulea, devenea unul dintre cei mai bogați proprietari funciari din Valahia și din sud-estul Europei. La 1844, epirotul eterist cumpăra moșia Broșteni de la boierii Filipești⁵. Pentru a legaliza actul de vânzare-cumpărare, el declara în fața tribunalului că renunța la protecția greacă în favoarea celei pământene. Chiar dacă această declarație nu echivala cu drepturile ce i s-ar fi cuvenit prin marea naturalizare, achizițiile funciare de către străini de rit creștin ortodox erau o practică curentă a vremii⁶.

Este binecunoscut faptul că Regulamentele Organice statuaseră două tipuri de împământenire. În timp ce marea naturalizare permitea accesul străinilor la proprietatea funciară, ranguri, dregătorii și privilegii fiscale, mica naturalizare conferea statutul de contribuabil în breslele negustorești și meșteșugărești ale pământenilor. Așadar, mica naturalizare nu părea o perspectivă atractivă pentru sudit, fiindcă îl transforma din privilegiat în contribuabil într-o țară unde nu exista principiul potrivit căruia egalitatea îndatoririlor reclama egalitatea drepturilor⁷. Totuși în unele orașe, precum Brăila, negustorii se bucurau de un oarecare regim de autonomie în raport cu stăpânirea, în schimbul achitării regulate a dăjdiilor. În sfaturile orășenești negustorii străini aveau proprii lor reprezentanți⁸.

Câteva sute de familii boierești, mari proprietari ai țării, monopolizau conducerea treburilor publice, restricționând, filtrând și controlând accesul noilor îmbogățiiți în cercul puterii. Constantin Sion, nemulțumit de incapacitatea clasei conducătoare de a controla eficace acest proces, răbufnea cu ură împotriva celor

⁵ Anastasios N. Goudas, *Βίοι παράλληλοι. Των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, Atena, Imprimeria Națională, 1869-1876, p. 336.

⁶ Prin testament, în 1858, Zappa numea Societatea Olimpicilor din Atena ca unic legatar al averii sale imobiliare. Statul român va contesta consulatului grec de la București dreptul de a iniția procedurile juridice legate de executarea dispozițiilor testamentare, invocând, printre alte argumente juridice, faptul că Zappa era cetățean român. Despre puterea legală a actului de la 1845, vezi opinia juristului grec G. Streit, *L'affaire Zappa. Conflit gréco-roumain*, Paris, Librairie de la Société de Recueil Général des Lois et des Arrêts et du Journal du Palais, 1894, p. 3.

⁷ Despre importanța micii naturalizări în formarea burgheziei pământene, vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Une citoyenneté empirique: le statut des marchands étrangers en Valachie, 1829-1859*, în „Actes du Colloque International d'Histoire – Economies Méditerranéennes : équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles”, Atena, CRN/FNRS, 1986, vol. III, p. 205-216.

⁸ Vezi Ion C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, Socec, 1915, p. 76.

„înnobițați din nimica”⁹. El opunea originea boierilor „de neam” originii sociale modeste a proaspeților îmboieriți, a celor veniți din alte arii geografice. Boierimea pământească devenea purtătoarea unei stări de spirit xenofobe, începând tot mai mult a se considera o nobilime de sânge, în pofida caracterului ei eterogen¹⁰.

Regulamentele admiteau dreptul oricărui pământească ce se va „osăbi prin slujbe publice” de a primi rang de noblete „după mărimea slujbelor ce va săvârși”¹¹. În lupta pentru putere, „slujbașii” intrau într-o competiție acerbă cu vechea clasă dominantă a aristocrației funciare. Chiar dacă la început aparatul funcționăresc era format din persoane de condiție modestă și cu o pregătire intelectuală medie, la mijlocul secolului al XIX-lea tot mai mulți fii de boieri și mari negustori absolvenți ai unor universități europene intrau în sistem. Este remarcabilă dorința lui Nicolae Kretzulescu de a practica medicina, un fapt neobișnuit la un fecior de boier. El nu numai că înfrunta prejudecăți sociale, dar avea de luptat cu concurența străinilor. Kretzulescu relatează în *Amintiri istorice* faptul că la vremea aceea mai toți medicii din țară erau străini. Printre ei erau destui aromâni, care însă își spuneau greci și cărora nu le plăcea să fie numiți români din Macedonia. Pe când era la Paris în 1851, Kretzulescu, întâlnind doi tineri aromâni din Valahia, stabiliți de mai mult timp acolo, i-a întrebat dacă nu cumva cunoșteau și alți compatrioți în capitala Franței. Mărturisea că fusese neplăcut marcat de răspunsul celor doi cum că nu înțelegeau de ce îi numea „compatrioți”, fiindcă ei erau greci. După formarea statului național român, spunea memorialistul, toți aceia care negau că sunt români nici nu mai voiau să audă de greci¹². Sesizăm aici resentimentul etnic împărtășit de noua pătură autohtonă de funcționari publici, medici, avocați, judecători și ale categorii față de concurența străinilor împământeniți. Trebuie remarcat că polarizarea socială excesivă între marii proprietari funciari și restul societății a întârziat formarea unei păтури mijlocii autohtone cu o puternică conștiință civică. Elitele urbane proveneau din arii geografice diferite și vorbeau limbi diferite. Totuși, faptul că unii dintre ei împărtășeau aceeași religie cu pământeni a întârziat diferențierile etnice, cel puțin în plan politic și administrativ. La 1837, în catagrafia populației Țării Românești exista o rubrică separată privind apartenența etnică, rubrică care va lipsi în celelalte catagrafii. De asemenea este interesant că etniile nu duceau existențe separate,

⁹ Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane despre boierii moldoveni*, București, Editura Minerva, 1973. Sion, un inamic al boierilor „ieșiți ca ciupercile după ploaie” (p. 104), era un adept al conservării privilegiilor boierimii și un adversar al negustorilor boieriți, fiindcă erau de „neam prost”, nu atât din cauza originii lor străine. Iată ce scrie despre D. Zisu, intrat în cinul boieresc: „cine știe ce meserie va fi avut în țara lui: ori mahal, brahar sau plăcintar va fi fost și la noi boier comis”, p. 90). Despre Sion, vezi și Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *op.cit.*, p. 93-94.

¹⁰ Vezi Vlad Georgescu, *op.cit.* p. 91.

¹¹ *Ibidem*, p. 93.

¹² Vezi Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, Universul, 1944, p. 66.

trăiau laolaltă în aceeași arie urbată, nu în cartiere separate, ca în celelalte orașe balcanice¹³. Factorii de natură geopolitică și religioasă au permis negustorului balcanic de confesiune ortodoxă „să cucerească” poziții de vârf în societatea urbană a principatelor dunărene, cel puțin până la jumătatea secolului al XIX-lea¹⁴.

La 1847, autoritățile valahe emiteau un decret prin care condiționau dreptului de pământean exercitarea profesiei de avocat și de inginer topograf, meserii mult râvnite în epocă. Faptul acesta stârnea reacții de protest din partea consulatelor străine, în special al Greciei, ai căror supuși praticau aceste profesii pe scară largă¹⁵. Trebuie menționat că autoritatea consulară greacă, după numărul de sudiiți, era a doua putere consulară după cea austriacă. Grecia, singurul stat național independent din Balcani (1830), cu consulate la București și Iași din 1835, reclama același regim consular (capitulații) de care beneficiau supușii celorlalte puteri străine.

Era aproape imposibil pentru un străin, chiar dacă întrunea condițiile de proprietate cerute, să obțină marea naturalizare prin votul Adunării Obștești, unde erau aleși boierii de frunte ai țării, mânați de un spirit dezvoltat de conservare a identității de grup. Căsătoria cu o fiică de boier pământean părea calea cea mai sigură și mai rapidă de împământenire. În acest caz, numai după șapte ani de căsătorie străinul primea drepturi politice depline¹⁶. Împământenirea lui Nicolae Vogoridi (1821-1862), fiul fanariotului Ștefan Vogoridi, înrudit cu domnul Moldovei Mihai Sturdza, constituie un caz rar în analele Adunărilor Obștești. La 1845, el a obținut împământenirea chiar dacă domnul a trebuit să facă uz de întreaga sa autoritate pentru a-i convinge pe boierii recalcitranti. Astfel, Nicolae Vogoridi-Conachi, căsătorit cu una dintre cele mai bogate partide ale Moldovei, devenea caimacam și unul din cei mai vajnici adversari ai Unirii. Totuși, tinerețea aristocratică nu își ascundea indignarea față de naturalizarea lui Vogoridi. Ca semn de protest, cu ocazia unui bal al societății Iașului, un tânăr a exclamat plin de patriotisme după ce se încinsese o horă românească: „pare că am fi în vremurile vechi când nu se uitase că suntem români”, iar cei prezenți l-au aprobat cu strigăte de „Jos grecii”¹⁷. Dacă la 1845 în cazul lui Vogoridi, Sturdza a făcut uz de „forță”,

¹³ Vezi Sorin Iftimi, „Sudiu introductiv: De la catagrafie la statistică”, în *Obșteasca catagrafie a Țării Românești. Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2006, p. XVII.

¹⁴ Expresia aparține lui Traian Stoianovich, „The Conquering Balkan Orthodox Merchant” în *Between East and West. The Balkans and Mediterranean Worlds. Economics and Societies. Traders, Towns, and Households*, New Rochelle & New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1992, vol. II, p. 1-79.

¹⁵ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos 36.5/1847, Rizos către Ministrul de Externe al Greciei, 15/27 februarie 1847 (nr. de înregistrare 148).

¹⁶ Vezi G. Alexiu, P. Negulescu, *Colecțiunea vechilor legiuri administrative. Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, București, Întreprinderile Eminescu S.A., 1944, vol. I, p. 30 (articolul 376 al Valahiei).

¹⁷ Faptul este relatat de consulul austriac, vezi Ion C. Filitti, *op.cit.*, p. 545.

la 1834 domnitorul refuzase solicitarea ministrului Rusiei la Atena, generalui Catacazy, de a acorda grecului Constantin Vlachuți o slujbă în Moldova, pe motiv că Regulamentele Organice nu permiteau străinilor să ocupe poziții în administrația țării¹⁸.

Lupte pentru putere în timpul Regulamentelor Organice. „Fanarioții” nu sunt pământeni?

Dispozițiile ambigue din Regulamentele Organice au favorizat crearea a trei poli de putere: domnul, Adunările Obștești și consulii ruși de la București și Iași. Conflictele de putere ilustrează imperfecțiunea Regulamentelor Organice, incapabile să mulțumească pe actorii politici¹⁹. Dacă la Iași domnitorul și reprezentantul Rusiei reușeau să învingă opoziția boierilor, nu același lucru se întâmpla în Țara Românească, unde marea competiție pentru controlul puterii avea loc în aula Adunării Obștești. Dezbaterea publică în jurul articolului adițional pune cel mai bine în lumină sentimentul de frustrare al clasei politice față de imixtiunea Rusiei în afacerile interne ale principatului²⁰. Boierii naționaliști și tinerimea liberală grupată în jurul lui Ion Cămpineanu solicitau reforme sociale radicale, inclusiv împrăștierea țăranilor cu despăgubire. Însă o bună parte a mișcării de opoziție exploata lipsa de autoritate a domnului Alexandru Dimitrie Ghica numai pentru a cuceri puterea. Este cazul lui Gheorghe Bibescu, care din calcul politic demisiona din postul de postelnic pentru a trece în tabăra opoziției. Cu ocazia dezbaterilor asupra articolului adițional, el propunea domnului un amendament la Regulamentul Organic privind limitarea dreptului la împământenire. Odată devenit domn, Bibescu nu a ezitat să manipuleze simboluri naționale în exercițiul puterii. El a apărut la încoronare în veșmintele lui Mihai Viteazu și s-a dus în pelerinaj la mănăstirea Dealu pentru a îngenușea la mormântul domnului Unirii, spre satisfacția tinerimii revoluționare²¹.

Fără a intra în complicata dezbateră a articolului adițional care a declanșat o puternică mișcare contestatară față de regimul politic, vom evidenția câteva aspecte

¹⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1894, vol. V (1822-1838), supliment I, p. 657.

¹⁹ Despre starea de spirit în principate, vezi Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 37; Radu Mârza, *Rusia și principatele române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală*, în „*Annales Universitatis Apuleusis, Historica*”, 9, 1, 2005, p. 83-91.

²⁰ În legătură cu articolul adițional, vezi Luminița Mirela Murgescu, *Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838*, în „*Revista de Istorie*”, 3, nr. 11-12, 1992, p. 1157-1172.

²¹ Vezi Emanuel Turczynski, *De la Iluminism la liberalismul timpuriu: vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 189.

care readuc în actualitate lupta de putere dintre boierii pământeni și „greci”²². Alegerile din 1837 pentru Adunarea Obștească sunt marcate de o luptă aprigă a domnitorului cu opoziția. Opoziția contesta candidatura lui Manoil Arghiropol (1797-1881), considerat omul de încredere al domnitorului. Îi erau refuzate drepturile politice pe motiv că nu ar fi fost pământean, cu toate că în urmă cu câțiva ani exercitase funcția de președinte al Divanului²³. După detronarea domnitorului în 1842, căimăcănia însărcinată cu organizarea alegerilor pentru Adunarea Extraordinară a hotărât să limiteze dreptul de alegător la cei ce dovedeau că erau fii de pământece căsătorite cu străin venit și stabilit definitiv în țară. Mulți boieri, în special cei din cercul fanariot nu se încadrau în această categorie²⁴. Costache Suțu, un aprig adversar al regimului Ghica, era exclus din cursa pentru domnie, fiindcă nu era născut în țară și nu se conformase formelor de împământenire. Supărat că nu s-a ales domn, Suțu, maestru în tactici conspirative, instiga în 1843 la răscoală pe locuitorii Brăilei²⁵.

Regulamentele Organice asigurau străinilor căsătoriți cu pământence nobile împământenirea *de facto*. De exemplu, Apostol Arsachi (1787-1874) din Țara Românească și Nicolae Suțu (1798-1871) din Moldova nu au fost niciodată chemați să probeze calitatea lor de pământeni, chiar dacă nu erau născuți în țară. Arsachi este un caz ilustrativ în ceea ce privește modul prin care un străin de origini modeste, nepotul unui negustor epirot din București, a ajuns unul dintre cele mai bine situate personaje în societatea valahă. Fiind unul din primii absolvenți români ai Facultății de Medicină de la Halle, Arsachi s-a bucurat întotdeauna de protecția puterii. Căsătorit cu fiica unui boier pământean de origine aromână (Darvari), tânărul epirot cumpăra la 1818 moșia Paraipani din Giurgiu²⁶. Personaj nou pe scena politică boierească, îmbrăcat *à la franque* și cunoscător de limbi străine, exercita influență considerabilă în treburile țării ca medic personal și secretar privat al mai multor domnitori²⁷. La 1835 deținea portofoliul de interimar la departamentul afacerilor externe (postelnicie), după demisia lui Bibescu²⁸. Această poziție înaltă în aparatul de stat, neobișnuită pentru o persoană de condiție modestă, îi conferea rangul de postelnic. Arsachi obișnuia să se semneze astfel în

²² Despre conflictele etnice și sociale în gruparea boierească din epoca modernă, vezi Bogdan Murgescu, „Phanariots” and „Pamânteni”. *Religion and Ethnicity in Shaping Identities in the Romanian Principalities and the Ottoman Empire*, în Maria Craciun și Ovidiu Ghitta (editori), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, 1995, p. 196-204.

²³ Vezi Ion C. Filitti, *op. cit.*, p. 43.

²⁴ *Ibidem*, p. 265.

²⁵ *Ibidem*, p. 298. Vezi și Constantin Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762-1850)*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 166.

²⁶ Dim. Mihalopoulos, *Απόστολος Αρσάκης. Η σκέψη και η πολιτική του δράση*, Atena, Kaktos, 2005, p. 81.

²⁷ Observația este făcută de consulul Prusiei (1823), într-un raport publicat în colecția Hurmuzaki, apud Dim. Mihalopoulos, *op. cit.*, p. 143.

²⁸ Vezi Ion C. Filitti, *op. cit.*, p. 49.

corespondența sa privată²⁹. Treburile statului îi asigurau și o sursă importantă de venituri³⁰. Ca arendaș al monopolurilor statului, a minelor de sare și a vâmlor Valahiei, Arsachi acumula o avere spectaculoasă, câștigând o poziție de forță în structurile puterii și în lumea politică și negustorească din Balcani. Cazul lui Nicolae Șuțu, născut la Constantinopol, fiul ultimului domn fanariot din Valahia, este tipic pentru emigrația fanariotă de după mișcarea eteristă de la 1821. Emigrant la Brașov împreună cu familia, lua în căsătorie o fiică de boier din Moldova³¹. Stabilit în noua patrie, Șuțu primea demnități în administrația generalului Pavel Kiseleff. A deținut portofolii importante și în timpul domniei lui Mihai Sturdza. Fiu de domn, cu puternice sentimente prorusești dar și cu legături puternice la Constantinopol, Șuțu era prin natura lui un adversar redutabil al puterii³². El se va alătura inițial insurgenților de la 1848, însă va dezavua mișcarea din cauza caracterului ei social radical³³.

Grecii și revoluția de la 1848

Valul revoluționar declanșat la Paris în februarie invadează cu repeziciune întreaga Europă până la Dunărea de Jos. Tinerimea liberală cu studii la Paris se reîntorcea în patrie cu planuri de revoluție. Dacă la Iași domnul reprima cu succes mișcarea, la București Bibescu scăpa situația de sub control. Revoluția din Țara Românească este ultima formă de manifestare a republicanismului radical inspirat de iacobinismul francez în rândul popoarelor balcanice³⁴.

Revoluția nu se bucura de sprijin real din partea niciunei pătri sociale. Boierimea era speriată de mult discutata împroprietărire, negustorimea de dezordine și instabilitate politică, iar țăranii nu înțelegeau mesajul sofisticat al „boierilor” revoluționari³⁵. În efortul de atragere a burgheziei de partea revoluției, guvernul promitea drepturi politice tuturor „plătitorilor de dajdie”³⁶.

²⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Arsachi, dos. 504/1850, scrisoarea lui Gheorghios Damianos (Atena) către *Ευγενέστατον άρχοντα ποστέλνικον κύριον Α. Αρσάκη*, 6 octombrie 1850.

³⁰ Vezi Dim. Mihalopoulos, *op. cit.*, p. 110. Vezi actele comerciale cu diverși parteneri din Balcani și de la Constantinopol, Fond Arsachi, ANIC.

³¹ Vezi Nicolae Șuțu, *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 129.

³² Vezi Georgeta Penelea Filitti, „Un fanariot întârziat”, în Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 16. La 1848 circulau zvonuri despre intenția lui Șuțu de a câștiga tronul.

³³ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 184-185.

³⁴ Vezi Paschalis M. Kitromilidis, *Η Γαλλική επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, 2000, p. 172.

³⁵ Vezi Sorin Antohi, *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Polirom, 1999, p. 101.

³⁶ Decretul revoluționar pentru alegerea Constituyentei, 2 august 1848, apud Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România până la 1918*, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 65.

Consulii puterilor străine dădeau directive sudiților să nu adere la cauza revoluției. După ce guvernul lua inițiativa organizării de gărzi cetățenești³⁷, consulul general al Greciei, Constantinos Rizos, și viceconsulul de la Brăila, Gh. Argentis, sfătuiau pe supușii greci să nu se lase amăgiți de „vorbele înșelătoare” ale puterii și să accepte înarmarea lor de către guvern numai în cazul în care integritatea persoanei, siguranța familiei și a avutului lor erau în pericol³⁸. În rapoartele consulare trimise la Atena, Rizos nu își ascundea ostilitatea față de revoluție, produsul unor tineri înflăcărați fără experiență politică.

După instalarea locotenenței domnești cu aprobarea sultanului, consulii puterilor străine au adresat mesaje de felicitare noii conduceri. În răspunsul la mesajul dat de consulul grec, Ion Heliade-Rădulescu, membru al „triumviratului”, îl „flata” pe Rizos cu calitatea de „adevărat fiu al României”. În opinia lui Heliade, Rizos, căsătorit cu o „concetățeană”, născută Chrisoscoleo, se bucura de toate drepturile cetățeniei române, în conformitate cu Regulamentele Organice³⁹. Fiu de înalt demnitar grec, Rizos era o persoană influentă în societatea boierească și proprietar de moșie la Focșani⁴⁰. Este ilustrativ faptul că fiul său, Dimitrie, căsătorit cu fiica lui Ludovic Steege, ministru de finanțe în timpul lui Cuza, va primi împământinirea și va participa la viața politică a țării⁴¹. Acest argument al împământinirii prin femei revine cu regularitate în dezbaterile parlamentare din primii ani ai deceniului al șaptelea.

Guvernul provizoriu trimitea în teritoriu comisari de propagandă pentru a câștiga populația de partea revoluției. Potrivit lui Sorin Antohi, instituția comisarilor a fost „cel mai autentic act revoluționar”⁴². În iulie 1848, sub presiunea iminentei invazii rusești, comisarul Alexandru Manu ajungea la Brăila cu misiunea de a convinge autoritățile locale să predea guvernului visteria orașului. Doi consilieri locali, supuși greci, respingeau solicitarea guvernului de a contribui la înarmare.

³⁷ Decretul privind portul de armă, din 14/26 iunie 1848, apud Cornelia Bodea, *1848 la români, O istorie în date și mărturii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, vol. I, p. 553.

³⁸ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, Rizos (București) către Ministerul de Externe al Greciei, 15 iunie 1848 (nr. 539) și Arghentis (Brăila) către Ministrul de Externe al Greciei, 3 iulie 1848 (nr. 304).

³⁹ Vezi J. Héliade-Radulesco, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848, accomplis en Valachie*, Paris, Librairie de la Propagande Démocratique et Social Européenne, 1851, p. 247-248. Vezi, de asemenea, idem, *Opere*, București, Academia Română, 2002, vol. I-II.

⁴⁰ Raportul lui Canning, apud Paul Barbu, Maria Dogaru, Apostol Stan, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țara Românească, 12 martie 1848-21 aprilie 1850*, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 70.

⁴¹ Despre Rizos și familia acestuia, vezi Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'or. De la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, Atena, S. Vlastos, 1904, p. 178; Mihai Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique*, Paris, Chez l'Auteur, 1983, p. 259, 395.

⁴² Vezi Sorin Antohi, *op. cit.*, p. 105.

Potrivit mărturiei reprezentantului guvernului grec la Brăila, Mihalopol, comisarul Manu ar fi răzvrătit populația împotriva grecilor îndărătnici. Printre mulțimea furioasă, adunată în jurul viceconsulatului grec unde se refugiaseră cei doi consilieri, Anghelos Kanovitz și Gh. Tzavidis, se aflau și câțiva greci. Dintre aceștia s-au găsit câțiva îndrăzneți să coboare drapelul Greciei de pe clădirea viceconsulatului pentru a arbora tricolorul revoluției. Din fericire, pentru onoarea Greciei, făptașii nu erau sudiți ai consulatului, ci otomani sau protejați ai altor autorități consulare⁴³. În raportul guvernului se precizează faptul că răzvrătirea mulțimii ar fi fost spontană și reacția autorităților promptă, astfel încât incidentul nu s-a soldat cu victime și nu a avut urmări grave în plan diplomatic⁴⁴.

După intrarea trupelor otomane în București, grație sfaturilor consului Rizos, numai un supus grec a fost expulzat, medicul Patrikios⁴⁵.

Printre exilații politici îl întâlnim pe grecul împământenit Costache Aristia (1800-1880), fost eterist, profesor de greacă și franceză la școli publice. După reprimarea revoluției, fostul șef al găzii cetățenești din București era întemnițat la Cotroceni și mai apoi expulzat împreună cu ceilalți proscrisi⁴⁶.

Aristia este tipul „intelectualului” de formație luministă cu vervă romantică, implicat în mișcări revoluționare. Este autorul a mai multor traduceri din operele autorilor clasici și luminiști. Numele lui rămâne legat de mișcarea pentru organizarea Teatrului național la București și Atena, al cărui scop era cultivarea sentimentului patriotic al tinerelor națiuni eliberate de sub jugul despotismului⁴⁷. După ce fusese unul din fondatorii Societății filarmonice de la București, Aristia a plecat la Atena, însă neînțelegerile cu confrății greci l-au readus pe melegurile românești. Aristia s-a bucurat de prețuirea intelectualilor români. Nicolae Iorga scrie că în ciuda faptului că era „grec după tată și după mamă, nu se ascunde; crede însă că poate fi un om pe deplin cinstit, slujind două neamuri, care au avut mult

⁴³ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, viceconsulatul Brăila către Ministerul Afacerilor Externe al Greciei, 23 iulie 1848 (anexată copia raportului trimis lui Rizos, consul general la București); viceconsulatul Brăila către ministrul de externe, 24 iulie 1848.

⁴⁴ Vezi raportul colonelului Radu Golescu către generalul Christian Tell, 20 iulie, în *Anul 1848 în principatele române. Acte și Documente*, vol. VI, București, Carol Göbl, St. Rasidescu, 1910, p. 16. Episodul este menționat și de Stelian Brezeanu, Constantin Iordan, Horia C. Matei, Tudor Teoteoi, Gh. Zbucnea, *Relațiile româno-elene. O istorie cronologică*, București, Omonia, 2003, p. 188.

⁴⁵ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, 18/30 octombrie 1848 (nr. înregistrare 1092).

⁴⁶ Vezi Nicolae Kretzulescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁷ Vezi Gh. Zoidis, *Το θέατρο της Φιλικής Εταιρείας. Ο ρόλος του στην ιδεολογική προετοιμασία του 1821. Η επίδραση του στην εξέλιξη του Ελληνικού και Ρουμανικού θεάτρου*, în Johannes Irrmscher, Marika Mineemi (editori), *Ο Ελληνισμός εις το Εξωτερικό. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neuere Zeit*, Berlin, p. 430-431; Anna Tabaki, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές επιδράσεις 18^{ος}-19^{ος} αι. Μια συγκριτική προσέγγιση*, Atena, Tolidis, 1993, p. 158-160; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Convergences culturelles Gréco-Roumaines, 1774-1859*, Salonic, Institutul de Studii Balcanice, 1998, p. 305.

timp legături strânse”. Când a vrut să plece în Grecia, Iancu Văcărescu i-ar fi spus „rămâi aici, la noi, Aristia!”⁴⁸

Dilema pașoptiștilor: grecii ca boieri „retrograzi” sau negustori progresiști”

În lucrările proscrisilor sunt evaluate evenimentele revoluției, identificate cauzele eșecului și elaborate proiecte de viitor. Heliade-Rădulescu, o figură emblematică a revoluției, era copleșit de sentimente antirusești. Chiar dacă fusese un sprijinitor al regimului regulamentar la începutul anilor 1830, Heliade-Rădulescu se disociase de Rusia și de colaboratorii ei în principate⁴⁹. Clasa politică a domniilor regulamentare era etichetată ca *româno-fanariotă*⁵⁰. Heliade suspecta pe Nicolae Mavros, ginerele acestuia, Ion Ghica, C. Suțu și C. Cantacuzino ca răi patrioți⁵¹. Critic acerb al radicalismului iacobin, autorul *Echilibrului între antiteze* îi acuza deopotrivă de sfârșitul tragic al mișcării pe româno-fanarioti și pe foștii camarazi cu vederi radicale.

Unul dintre cei criticați de Heliade, radicalul Nicolae Bălcescu stigmatiza burghezia alogenă de „trădarea” revoluției. „Aventurierii greci”⁵² aspirau la contopirea lor cu vechea clasă dominantă, fiind indiferenți față de problemele societății. Bălcescu credea că revoluția nu va avea niciodată succes în principate fără mobilizarea maselor țărănești. Însă numai prin alfabetizarea și împrumutarea clăcașilor era posibilă emanciparea lor politică. El considera că reformele sociale și politice trebuiau demarate de la temelie spre vârful edificiului social. Întrucât în principate starea de mijloc era de origine străină, „numai întocmind statul românesc sau democratic putem absoarbe clasele corupte de sus și întări și împluternici statul”⁵³. Bălcescu califica statul regulamentar ca ciocoiesc sau birocrat⁵⁴ și înscrisa demersul său intelectual pe linia ce o trasase la 1845 în articolul *Românii și fanarioții*, în care interpreta lupta națională ca o luptă de secole, pe viață și pe

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte. Epoca lui Asachi și Eliade*, vol. I, București, Minerva, 1983, p. 147.

⁴⁹ Vezi Radu Mârza, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁰ Vezi J. Héliade-Radulesco, *op. cit.*, p. 19.

⁵¹ *Ibidem*. Lucrarea lui Heliade constituie o sursă primară pentru Elias Regnault, *L'Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Bruxelles, Imprimerie de A. Labrone et Compagnie, 1855, p. 22.

⁵² Vezi studiul lui Nicolae Bălcescu din 1850, *Question économique des Principautés Danubiennes* în *Opere*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1940, p. 17.

⁵³ Articolul lui Bălcescu publicat în „România Viitoare” (1850), apud Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Minerva, 1997, p. 90. Lovinescu scoate în evidență latura „rurală” a gândirii intelectuale a lui Bălcescu, în discordanță cu acțiunea politică asumată de Ion C. Brătianu și Constantin A. Rosetti.

⁵⁴ Vezi Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 60.

moarte, între elementul autohton și cel străin, după modelul conflictului social cu valențe etnice, prezent în lucrările occidentale ce tratau originile aristocrației din Franța și Anglia⁵⁵. Meritul lui Bălcescu este acela de a fi definit concepția de stat țărănesc din perspectiva idealului republican de solidaritate civică, fără a idealiza lumea rurală patriarhală, așa cum vor face „epigoni” săi, a căror obsesie va fi axată pe dihotomia țăran pământean – burghez străin.

Ion C. Brătianu, fruntaș al radicalilor, considera că poziția burgheziei mici și mijlocii trebuia consolidată în viitorul edificiu politic. Chiar și cei de origine străină, mai ales ortodocșii veniți din Imperiul otoman, generoși față de patria de adopție, interesați ca și pământeni în progresul și prosperitatea ei, trebuiau încorporați în procesul de formare a unei clase de mijloc românești capabilă să promoveze reforme liberale⁵⁶.

În același spirit, Kogălniceanu făcea apologia clasei de mijloc *à la* Siéyès, în plenul adunării ad-hoc a Moldovei⁵⁷. Preocuparea pentru crearea unei clase de mijloc revine obsesiv în proiectele „intelectualilor” de modernizare și democratizare a structurilor sociale și politice. Chiar dacă „intelectuali” și-au asumat rolul acesteia, ei manifestau o permanentă preocupare față de slaba reprezentare a „negotului, meseriilor și artelor libere” în treburile statului⁵⁸.

Către o națiune „civică”?

În contextul restaurării regimurilor regulamentare prin convenția de la Balta-Liman, Rusia încuraja inițiativele boierilor pentru îmbunătățirea sistemului politic și a situației țăranimii⁵⁹. Apostol Arsachi, adept al ordinii regulamentare, redacta un memoriu pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă ale țăranilor clăcași, în calitate

⁵⁵ Vezi Nicolae Bălcescu, *Românii și fanarioții* („Magazin istoric pentru Dacia”, 1845), în *Scrieri istorice*, Craiova, Scrisul Românesc, 1940, p. 185-191; Leonidas Rados, *Fanariotism și antifanariotism în istoriografia română pașoptistă*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 305. Despre aristocrație, națiune și cetățenie în Europa occidentală, vezi Immanuel Wallerstein, *Citizens All? Citizens Some! The Making of the Citizen*, în „Comparative Studies in Society and History”, vol. 45, nr. 4, 2003, p. 671.

⁵⁶ Vezi Dimitrie A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României / Actes et documents relatifs à l'histoire de la régénération de la Roumanie*, vol. VIII, București, Ch. Göbl, 1883-1901, p. 1131.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. VI (1), 12 nov. 1857, p. 236. Invocarea lui Siéyès era un fapt comun în gândirea liberală a timpului. Potrivit lui Siéyès, cetățenii, împărțiți în activi și pasivi, participau la viața cetății (națiunii) în funcție de aportul fiecăruia la binele comun. Vezi Immanuel Wallerstein, *op. cit.*, p. 658.

⁵⁸ Vezi Andrei Pippidi, *Identitate culturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, în Alexandru Zub (editor), *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, p. 73; Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul European. Secolul XIX*, București, Domino, 2004.

⁵⁹ Vezi Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 51.

de membru al comisiei constiuite în acest scop⁶⁰. Arsachi fusese profund marcat de experimentul revoluționar. În condițiile de instabilitate politică din acel an, Arsachi lua hotărârea să transfere la Banca Națională a Greciei o bună parte din economii. În septembrie 1848, era informat de oamenii săi din Atena de sosirea groșilor în portul Pireu și primea asigurări că urma să încaseze din depozite bancare dobânzi anuale de până la 7-10%⁶¹. Ca gest de recunoștință față de Grecia, Arsachi își asuma obligația de a suporta integral costurile construcției primei școli de fete din Atena, al cărei scop principal era acela de a pregăti institutoare spre a fi trimise în Grecia și în toate ținuturile locuite de conaționali din Imperiul otoman și din diasporă. Arsachi, precum mulți bărbați instruiți din generația sa, era produsul cultural al luminismului, ale cărui valori erau axate pe principiile universaliste ale „bunului patriot”. Credea că putea fi un bun cetățean având două patrii.

În timpul ocupației rusești (iulie 1853 – august 1854), simpatizantii și colaboratorii cei mai înfocați ai noului regim erau grecii. În Grecia presiunea naționaliștilor a constrâns guvernul să susțină Rusia, însă puterile occidentale au dejucat planul, impunând neutralitatea.

Cu sprijinul administrației ruse, ispravnic (ocârmuitor) al Brăilei devenea la 1853 Eustatie Schina, fratele consulului general grec la București, Mihail Schina. Venit în Valahia la 1827, Eustatie Schina a urmat cariera judecătorească. Inițial fusese președinte de tribunal provincial, dar după venirea fratelui său la conducerea consulatului din București era promovat președinte al tribunalului din capitală, pentru a ajunge în scurt timp judecător la Înalta Curte⁶². El va primi naturalizarea abia în 1860, în virtutea dispozițiilor din Regulamentul Organic privind căsătoria cu o pământeancă⁶³.

După retragerea armatelor ruse (1854), „colaboratorii” regimului, în frunte cu consulul Greciei de la București, cad victime ale persecuțiilor. Noul ispravnic al Brăilei, Dimitrie Polizu, era catalogat de către greci ca *μισέλλην* (antigrec) și *φιλότουρκος* (proturc). Mai mulți notabili greci, Ion Vlahuți (cumnatul lui Ion Ghica), Dimitrie Stamatopol, Haralambie Lombardos, erau propuși spre expulzare ca „spioni” ruși⁶⁴. Atanasie Hristovulos, arendașul moșiei Ucani (Tutova –

⁶⁰ Vezi Cornelia Papacostea-Danielopol, *op. cit.*, p. 241. Vezi, de asemenea, Dim. Mihalopolou, *op. cit.*, p. 166. Bălcescu, situat pe poziții diametral opuse în această chestiune, menționează acest document într-o scrisoare către Ion Ghica.

⁶¹ ANIC, Fond Apostol Arsachi, dos 473/1848, scrisoarea lui Aneste Hattyopoulos (Atena) către Arsachi, 15 septembrie 1848, f. 1.

⁶² Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, dos. 36.5 a, 23 septembrie 1854. Secretarul Consulatului General către ministerul de externe al Greciei. Vezi de asemenea Eleni D. Belia, *Οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Μιχαήλ Γεωργίου Σχινά*, „Μνημοσύνη”, vol. II, 1968-1969, p. 176.

⁶³ *Desbaterile Adunării Țării Românești*, 5 mai 1860, p. 275.

⁶⁴ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, 36 a/1854, Consulul de la Brăila către ministrul de externe, 11 octombrie (confidențial).

Moldova), aflat în litigiu cu țăranii, era arestat și întemnițat înfruntând acuzația de spion rus, fapt ce readucea în memoria consulului grec de la Iași vremurile când turcii prigoneau pe eteriști⁶⁵.

În capitalele occidentale și mai apoi în principate mobilizarea patrioților liberali era exemplară. Vasile Boerescu, în efortul de a câștiga simpatia opiniei publice din Anglia, recalcitrantă față de aspirațiile românilor, sugera că a venit vremea ca Occidentul să creeze „o nouă Grece” în Orient. Dată fiind politica progrecească a Angliei, Boerescu încerca să arate opiniei publice din insulă că sentimentele proruse ale grecilor și planurile lor iredentiste constituiau un factor destabilizator în regiune. Statul românesc ar fi contrabalansat această forță, ca un factor credibil de echilibru și stabilitate în zonă. Românii aveau nevoie de un nou Vladimirescu care să le însuflească patriotism pentru a învinge orice urmă de rezistență din partea străinilor, a dușmanilor din interiorul țării⁶⁶.

În deceniul al șaselea discursul național invadează sfera puterii. Condițiile grele impuse locuitorilor de către armata de ocupație au provocat un puternic curent de opinie defavorabil Rusiei. În primul rând negustorii, mulți dintre ei greci, erau nemulțumiți de modul în care armata rusă făcea rechiziții și încartirui⁶⁷. După retragerea armatei ruse, proscrișii se întorceau în țară și deveneau activi în societăți unioniste și în presă. Curentul de opinie favorabil unificării teritoriale și modernizării instituționale a noului stat era dominant. Confrunțați cu această realitate, chiar și scepticii nu puteau contrapune un model de societate diferit de cel liberal⁶⁸.

La 1857, mica boierime, „intelectualii” și târgoveții participau la procesul electoral pentru adunările ad-hoc. Lazăr Kalenderoglu, de origine grec, tatăl cunoscuților frați Nicolae și Ioan Kalinderu, era reprezentantul negustorilor în comitetul unionist din București⁶⁹.

Numărul mare de contestații privind drepturile electorale constituie o dovadă a entuziasmului de care erau cuprinși alegătorii. Comisia însărcinată cu examinarea contestațiilor invita pe Alecu Hiotu din Craiova, boier de rang inferior, să probeze faptul că moșia părintească fusese achiziționată în termenii prescriși de Regulamentele Organice. Comisia aprecia ca îndreptățită contestația, fiindcă oricum numele lui de familie trezea bănuieli că ar fi supus grec⁷⁰.

⁶⁵ *Ibidem*, 36 5a/1854, I. Sakellaridis, consulul grec la Iași către ministrul de externe al Greciei, 8/20 decembrie 1854 (nr. de înregistrare 1912).

⁶⁶ Vezi Vasile Boerescu, *La Roumanie*, în „The Edinburgh Review”, aprilie 1857, p. 423-424. Despre curentul de opinie în Anglia vezi articolul din *The Times*, în Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, vol. III, p. 959.

⁶⁷ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1855, K. Fostiropulos (București) către ministrul de externe al Greciei, 31 martie 1855, 299.

⁶⁸ Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Univers, 1999, p. 23.

⁶⁹ Dem. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. V, 4/16 septembrie 1857, p. 606-607.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IX, σ. 504, Departamentul din Lăuntru, septembrie 1857 (buletinul comisiei electorale)

Mulți dintre notabilii cunoscuți pentru sentimentele lor proruse deveneau partizani ai Unirii. Este cazul lui Apostol Arsachi și a lui Nicolae Șuțu, care vor participa la viața politică a Principatelor Unite ca membrii în Comisia Centrală de la Focșani⁷¹.

Arsachi, ministru de externe în guverne conservatoare, va ajunge prim-ministru interimar după asasinarea lui Barbu Catargiu în iunie 1862. Arsachi era conștient de faptul că relațiile lui strânse cu Grecia puteau să îi afecteze imaginea publică în Valahia. În 1858, parlamentul grec îi conferea cetățenia de onoare ca semn de recunoștință pentru contribuția omului politic muntean la dezvoltarea învățământului de fete din Grecia. Consulul grec de la București, Spiridon Skoufos, îl invita pe Arsachi să depună jurământul cetățenesc în conformitate cu dispozițiile legii grecești. Într-o discuție privată cu Skoufos, Arsachi, mânat de ambiții politice în Valahia, declina politicoasă oferta⁷².

Dacă Arsachi se putea mândri cel puțin cu originea sa „burgheză”, Șuțu era frustrat de trecutul său fanariot și de legăturile lui apropiate cu marile imperii vecine, Rusia și Imperiul otoman. El scria în memoriile sale că fusese deseori nedreptățit de pământeni, fiindcă era de *bon ton* să fii antiturc sau antirus la vremea aceea⁷³. Ca mai toți fanarioții, el nutrea ambiții de domnie, fiindcă, după vorbele unui alt Șuțu, cei mai inteligenți pretendenți la tron erau grecii⁷⁴.

Dacă ambițiile celor mai mulți fanarioți rămân doar gânduri, Nicolae Vogoridi încerca fără succes o mișcare separatistă la Iași. Scopul lui vădit era să devină domn al Moldovei și să protejeze interesele Patriarhiei ecumenice și ale fanarioților aflați în serviciul acesteia⁷⁵. Consulul grec de la Iași, Ioannis Sakellaridis, nu privea cu ochi buni corupția și nepotismul practicat de Vogoridi în recrutarea clientelei politice, fiindcă era personal deranjat de repetatele intervenții ale caimacamului în jurisdicția consulară. Solicitat de negustorii greci din Galați de a aloca fonduri pentru proiectul de reabilitare a portului, Vogoridi părea indiferent față de problema lor, așteptând mai întâi să fie decorat de guvernul grec⁷⁶.

⁷¹ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 367.

⁷² Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 49.1/1858, Consulul general către ministrul de externe, 16 aprilie 1858 (1244). Despre legislația cetățeniei și despre naturalizare vezi Elpidia Voglis, «*Ελληνες το γένος*» - η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων 1821-1844, Heraklio, Editura Universitară din Creta, 2007.

⁷³ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 98; Leonidas Rados, *Influența greacă în disputele istoriografice din spațiul românesc în a doua jumătate a secolului XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu din Cluj Napoca”, tom XLVII, 2008, p. 128.

⁷⁴ Scrisoarea lui Alecu Șuțu către Alexandru Moruzi, cf. Georgeta Penelea Filitti, *Les archives Mourouzi: une approche générale*, în Florin Marinescu, Georgeta Penelea Filitti, Anna Tabaki (editori), *Documents gréco-roumains. Les fonds Mourouzi d'Athènes*, Atena-București, CRN & Editura Academiei, 1991, p. 35.

⁷⁵ Vezi Dimitrios Stamatopoulos, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση - προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Atena, ed. Alexandria, 2003, p. 59.

⁷⁶ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1858, 29 septembrie 1858 (nr. 1031), f. 1: Sakellaridis către ministrul de externe al Greciei.

Antipatia lui Sakellaridis față de Vogoridi va fi confirmată de implicarea acestuia și a familiei sale în mișcarea națională a bulgarilor⁷⁷. Menționăm că ambițiile lui Vogoridi și ale fanarioților pretendenți la tron vor lua sfârșit odată cu articolul 13 al Convenției de la Paris, care statua că numai fiii de pământeni puteau candida la domnie⁷⁸.

În epoca de după războiul Crimeii, sprijinul acordat de Rusia slavilor din Imperiul otoman va domoli entuziasmul grecilor față de ruși⁷⁹. Politica externă ofensivă a statelor balcanice din următorii ani va readuce în actualitate ideea colaborării popoarelor balcanice, formulată în termenii dreptului lor la autodeterminare într-o eventuală confederație de state naționale. Cu toate acestea, spinoasa problemă a mănăstirilor închinată locurilor sfinte, și mai târziu chestiunea aromânilor vor afecta într-un mod neplăcut raporturile dintre români și greci.

În ceea ce privește dreptul cetățenesc, pași hotărâtori sunt întreprinși de adunările ad-hoc la 1857. Religia era considerată un criteriu secundar în raport cu etnicitatea și conștiința națională. Kogălniceanu, în divergență de opinie cu Grigore Sturdza, un reprezentant al deputaților cu sentimente ortodoxe, condamnă „patriotismul de clopotniță”⁸⁰, fiindcă ortodoxismul era adversar de neînduplecat al ideii de națiune și progres: „Din toate argumentele ce se întrebuintează în contra Unirii, religia noastră ortodoxă este pururea alfa și omega. La Români, strigă adversarii noștri, ignoranți și necultivați, religia este mai puternică decât naționalitatea; ortodoxia îi va arunca pururea în brațele Rusiei”⁸¹.

În statul aristocratic dreptul de pământean era o chestiune de status social. Un potențial candidat la împământenire trebuia să fie precum boierii: creștin ortodox, proprietar funciar și mare dregător. Căsătoria cu pământeancă de neam boieresc garanta succesul unui eventual demers. Împământenirea străinilor, a noilor îmbogățiți, era o necesitate pentru boierime, preocupată de regenerarea spiței și de erodarea capitalului ei economic și social.

Discursul xenofob al boierilor învederează incapacitatea lor de a controla accesul la privilegii. Atacul boierimii asupra noilor îmbogățiți („ciocoi”) scotea la lumină nu atât originea lor socială cât mai ales cea etnică.

Împotmolirea discursului egalitarist al revoluției ilustrează deficiențele de comunicare dintre emițători și receptori. Idealul republican al pașoptiștilor era

⁷⁷ Despre legăturile lui Vogoridi cu revoluționarul bulgar Rakovski, vezi, Maria Firkatian, *The Forest Traveler. Georgi Stoikov Rakovski and Bulgarian Nationalism*, New York, Peter Lang, 1996, p. 75.

⁷⁸ Textul Convenției de la Paris republicat în Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, Félix Alcan, 1900, p. 413.

⁷⁹ Vezi Varban N. Todorov, *Greek Federation during the Nineteenth Century*, New York, East European Quarterly Boulder, Columbia University Press, 1995, p. 49-51. Menționează broșura lui K. Dossios, *Ελληνισμός ή Ρωσισμός*, Atena, 1854.

⁸⁰ Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, vol. VI, 1, p. 231, ședința adunării Moldovei din 12 noiembrie 1857.

⁸¹ *Ibidem*, p. 241.

estompat de atitudinea „intelectualilor” față de Rusia, a cărui pericol real era în mod vădit exagerat. Așadar, discursul social contestatar va aluneca ușor pe o linie naționalistă⁸². Raportați la evenimentele de la 1848 și de la 1853-1854, „intelectualii” îi priveau cu suspiciune pe greci, care, în pofida ortodoxismului lor, nu aderaseră cu entuziasm la cauza națională a românilor. Chiar dacă unii deputați în adunarea ad-hoc a Moldovei se pronunțau pentru o națiune ortodoxă, liberalii se întrebați de ce să fie excluși heterodocșii, precum armenii sau catolicii, în timp ce grecii și rușii să fie primiți în drepturile cetățenești. Cu toate că în adunările ad-hoc era proclamată cel puțin în teorie secesiunea românilor de „națiunea ortodoxă”, românii nu înțelegeau să includă alte categorii religioase, precum evreii, în „națiunea civică”.

Totuși din colectivitatea cetățenilor rămâneau excluși nu numai pământeni de alte religii și etnii, dar și mulțimea țăranilor fără știință de carte și pământ. Dacă în chestiunea națională exista un acord, în cea socială acesta lipsea. „Regimul de stări” și „cetățenia etnică” ilustrează paradoxul organizării instituționale a noului stat în drumul său spre modernitate și independență.

ORTHODOXY, NATION AND SOCIETY IN THE DANUBIAN PRINCIPALITIES. THE GREEKS AND THE CITIZENSHIP LAW IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

The politics of modernity transformed the Orthodox Christian societies of the Southeastern Europe into modern nations. In this article we focus on the relationship between the establishing of citizenship law and issues of modern state building.

During the first half of the 19th Century, in the Romanian society the “boyar status” (membership of the ruling class) continued to be defined by the land propriety and public service. In our opinion, the emergence of new professional categories in the urban areas ended the political hegemony of the old ruling elite. Especially the great merchants (*nouveaux riches*) were willing to achieve nobility ranks and enter old ruling elite. According to the Organic Regulations, the first constitutional law of Moldavia and Wallachia, the future “citizen” must be like a boyar: orthodox Christian, landlord, and his wife would be a native noble.

Trying to examine the reactions of the old and native boyars against the newcomers, we emphasize the political behavior of the “new citizens”, most of them born in one of the Orthodox neighboring countries. In the 1840s, a culture of public political discourse began to develop. In this process, the “nation” became a term, which legitimated the demands for political participation. The liberal “intellectuals” demanded political rights for all permanent residents of the country regardless of their place of birth, religion and ethnic roots. More significantly, they were engaged in the fight for

⁸² Semnalăm studiul recent al lui Dinu Bălan, *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească*, Iași, Editura Junimea, 2006.

unity and independence against Ottoman Empire and Russia. Therefore the future international status and citizenship law were the only issues upon which the deputies of the 1857 ad-hoc assemblies could agree, while they did not give any solution to the agrarian problem.

The civil model of the parliamentary republic, a legacy of the 1848 European revolutions, was influenced by the indigenous meanings. A “vernacular” oligarchy came to monopolize the power within the united independent Romanian nation-state. Both the foreign bourgeoisie and the native landless and illiterate peasantry were excluded from the exercise of political rights. The social and ideological gap between elites and the commoners reveals the Romanian paradox of change.